

ВРЕМЕНАТА НА КОНКЛУЗИВА В ПЛАНА НА НЕМИНАЛОТО

Д-р **Михаела Москова**

Институт за български език – БАН

Резюме. Конклузивът е една от спорните категории в българския език, като най-отчетливи са разногласията на учените за темпоралната парадигма на конклузива, а в центъра на този спор стои въпросът за наличието на конклузивни форми за времената от неминалия план. Тази работа разглежда употреби на конклузивни форми в темпоралния план на неминалото, за да се изследват и опишат спецификите им и да се докаже, че макар да са често адмиративни, такива форми съществуват. В първата част от работата се излагат възприетите виждания за семантиката на конклузива, във втората се анализират примери с употреби на конклузивните времена от плана на неминалото, за да се докаже позицията, че конклузивни употреби се откриват в плана на сегашното и бъдещето, но тяхната дистрибуция е различна. В последната част са направени кратки изводи.

Ключови думи: евиденциалност; конклузив; конклузивни времена в плана на неминалото

Тази статия допълва издадената по-рано от мен публикация, разглеждаща времената на конклузива (вж. Moskova 2019a), и осветлява някои недостатъчно разгърнати в нея въпроси. Обект на изследване тук е категорията конклузив в съвременния български език, като за предмет на изследването приемам само темпоралната парадигма на конклузива, а изключвам въпросите около определяне на семантичния обхват на категорията, които маркирам накратко в името на логичността на изложението. Целта на изследването е да се открият и анализират употребите на конклузива в плана на неминалото, за да се отчетат техните специфики и ограниченията, които им налага контекстът. Започвам с някои предварителни уточнения.

Какво приемам за конклузив

В настоящата работа за конклузивни се смятат формите от типа *е ходел*, *е ходил*, *е бил ходил*, *щял е да ходи*, *щял е да е ходил*. Тук и във всички свои предишни работи приемам, че конклузивът е една от евиденциалните субка-

тегории в съвременния български език. Според застъпването тук разбиране евиденциалността е езиково средство за изразяване на епистемична модалност и всяка от субкатеориите ѝ маркира степента на ангажираност на говорещия към достоверността на изказването във връзка с източника на информацията за него. Евиденциалността в типологията често се определя като граматическо средство за маркиране на източника на информацията (напр. Aikhenvald 2004). В българската граматическа традиция също има автори, които се придържат към това виждане (напр. Nitsolova 2008, Tarromanova 2015 и др.). В тази работа обаче, както и във всички свои предишни публикации, аз възприемам разбирането на Г. Герджиков (поддържано също в трудовете на Кр. Алексова и Ил. Гавалова), че инвариантното значение на категорията, която той нарича „модус на изказването на действието“, е маркирането на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (Gerdzhirov 1984). Според учения категорията, наричана тук евиденциалност¹, се изгражда върху два диференциални признака – субективност и преизказност.

Според така възприетото разбиране за категорията евиденциалност конклузивът, който се явява една от четирите евиденциални субкатегории (наред с индикатива, ренаратива и дубитатива), е маркиран по признака субективност и немаркиран по признака преизказност. Семантиката на конклузива може да се опише като изразяване на умозаклучение, което говорещият прави въз основа на факти, на които не е бил пряк свидетел, но които са оставили следи или последствия; собствен опит; общоприети истини; логически операции. Умозаклучението обаче не бива да се разбира като феномен от формалната логика, а в по-широк смисъл – като извод, обобщение, предположение или заключение. С конклузивни форми най-често авторът на изказването изразява висока степен на увереност за достоверността на информацията, която предава, но която не е получил непосредствено като свидетел², а е установил по пътя на мисловни операции, чиито изходни данни са по един или друг начин достъпни за него. Разбира се, прагматичните реализации на конклузива варират по цялата скала на увереността и зависят силно както от контекста, така и от позицията на формите в рамките на сложното изречение³.

Други гледни точки към семантиката на конклузива

Формите, наричани тук конклузивни, привличат вниманието на българското езикознание още в началото на XX век. Ю. Трифонов например за пръв път отделя *-ловите* форми, които задържат спомагателния глагол, от онези, които днес наричаме преизказни (тук ренаративни). Ученият смята, че те изграждат нова категория, която се основава на отношението възприетост – невъзприетост на действието (Trifonov 1905). В годините след това спорът за семанти-

ката и мястото на тези форми се разраства, като множество учени предлагат разнопосочни решения. Тук представям някои от тях, като по-обстойно съм се спряла на съвременните автори.

В множество от трудовете, които отчитат конклузивните форми, те са разгледани като контекстуални варианти на преизказните. Постепенно в научната литература се утвърждава мнението на А.Т.-Балан, че преизказните форми формират четвърто наклонение, наречено от него *приказно* заради честите им употреби в приказни разкази (по-късно Андрейчин преименува наклонението на *преизказно* и терминът се утвърждава в научната литература – вж. Andreichin 1944), а формите със задържане на спомагателния глагол в 3. л. се разглеждат като тяхна контекстуална разновидност (Teodorov-Balan 1940). За пръв път като напълно отделни са представени категориите конклузив (форми за предполагаеми действия у авторката) и ренаратив в работите на Е. Дьомина (Dyomina 1959). Дьомина подчертава, че преизказните форми се отделят от формите, които се употребяват за изразяване на предполагаемо действие (Dyomina 1959, р. 321). Основната разлика между двата типа форми авторката открива в специфичния начин, по който конклузивните форми предават действие, „наличието на което в миналото само се предполага от говорещия на основание на някакви данни, притежавани от него“ и което се възстановява от говорещия по пътя на умозаключението (Dyomina 1959, р. 321). В подкрепа на семантичното разграничение според авторката говори и фактът, че съществуват формални различия между т.нар. от нея форми със значение за предполагаемо действие и преизказните форми – формите за предполагаемо действие се отличават със задължително присъствие в 3 л. на спомагателния глагол, което доказва, че преизказните форми се отделят от формите за предполагаемо действие чрез „самостоятелни формални признаци“ (Dyomina 1959, р. 323).

С виждането за отделяне на конклузивните от преизказните форми се солидаризират по-късно и други учени като М. Янакиев (Yanakiev 1970), А. Александров (Aleksandrov 1988), Св. Иванчев (Ivanchev 1988), Г. Герджиков (Gerdzhirov 1984).

Нека разгледаме по-разгърнато мненията на Ив. Куцаров и Р. Ницолова, тъй като те до голяма степен са представителни за основните насоки при работа с конклузивните форми в по-новата българистика.

В своите трудове Ив. Куцаров отстоява виждането, че конклузивът, поради модалния си характер, принадлежи на граматичната категория наклонение⁴, докато семантиката на преизказността насочва автора към обособяването на отделна глаголна категория, различна както от времето, така и от наклонението, наречена от автора *вид на изказването* (вж. Kutsarov 1994, Kutsarov 2007). Конклузивът според автора изразява действие (или резултат от действие), кое-

то „се установява от говорещото лице по пътя на умозаклучението, обобщението и предположението“ (Kutsarov 1994, p.151).

Според Р. Ницолова конклузивът изразява положение, при което според говорещия дадена пропозиция *p*, съдържаща се в актуалната реч, отговаря на реална ситуация *P*. Изследователката различава две разновидности на предаваната информация – в първия случай говорещият предава своето мнение, което Р. Ницолова нарича силно знание, а във втория – своето знание, което се класифицира като слабо, несвидетелско знание (Nitsolova 2008, p. 354). В съответствие на разделението употребите на конклузива биват два основни вида: умозаклучителна и неумозаклучителна, като неумозаклучителната употреба на конклузива се основава на общо знание или общ опит (такова знание, което говорещият е придобил от фонда на общите знания или от чужди думи, но е прехвърлил в „хранилището на собствените си знания“ Nitsolova 2008, p. 356). Основното значение на конклузива, което се проявява и в двете описани употреби, според Р. Ницолова е предаване на несвидетелска информация, класифицирана като собствена.

Както може да се види, основните разлики в мненията на учените произтичат от различната интерпретация на категорията, в която включват конклузива (умозаклучително наклонение, умозаклучителен модус). Независимо от различията обаче, всички автори отчитат модалния компонент в семантиката на конклузива и възможността чрез неговите форми да се предава информация, която говорещият смята за достоверна, без оглед на нейния източник. Предаваната информация е резултат на собствено съждение – умозаклучение, извод или обобщение. Както ще видим в следващата част, разликите в разбиранията на учените за семантиката и категориалния статус на конклузива предопределят и различията в мненията им за темпоралната му парадигма.

Гледни точки към темпоралната парадигма на конклузива

Всъщност логиката на темпоралните прояви на конклузива произтичат от дефиницията на семантиката на категорията – ако се опираме на разбирането, че конклузивът пряко отразява умозаклучение (разбирано по-общо като извод, предположение или заключение), направено въз основа на останали от действието следи, то не можем да допуснем съществуването на конклузивни форми за времената от неминалия план, където събитията все още не са се разиграли. Погледнато теоретично, спецификата, която се поражда от комбинирането на семантиката на конклузива, от една страна, и от друга страна – на значенията на времената от плана на неминалото, блокира формирането на конклузив в неминалия план.

Това е позицията на Р. Ницолова например. В таблица 1 са представени темпоралните форми на всички евиденциали според Р. Ницолова (Nitsolova 2008).

Таблица 1. Времената на евиденциалите според
Р. Ницолова (Nitsolova 2008, p. 353)⁵

	Индикатив	Ренаратив	Дубитатив	Конклузив
Сегашно време	ходи	ходеп	бил ходеп	-
Имперфект	ходеше			е ходеп
Аорист	ходи	ходил	бил ходил	е ходил
Перфект	е ходил	бил ходил	-	е бил ходил
Плусквамперфект	беше ходил			
Бъдеще време	ще ходи	щял да ходи	щял бил да ходи	-
Бъдеще в миналото	щеше да ходи			щял е да ходи
Бъдеще предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял бил да е ходил	-
Бъдеще предварително в миналото	щеше да е ходил			щял е да е ходил

Ако обаче допуснем, че конклузивните форми всъщност изразяват степента на ангажираност на говорещия с информацията, която предава, можем да снемем изискването умозаклучението (или, що се отнася до плана на неминалото, предположението) да се основава на следи от вече осъществени действия. В този случай всъщност по-важна роля играе темпоралната принадлежност на факта, който става основание за възникването на умозаклучението. Какво, ако този факт принадлежи на сегашното или бъдещето? Според Г. Герджиков такива употреби на конклузива са напълно възможни и неговата позиция е, че конклузивът притежава форми за всички времена⁶. Спецификата на взаимодействието обаче между конклузива и значението на времената от сегашния или бъдещия план води в почти всички случаи до адмиративни⁷ употреби на конклузива в сегашно време, перфект, бъдеще и бъдеще предварително време. В таблица 2 са представени темпоралните форми на всички евиденциали според Г. Герджиков (Gerdzhikov 1984).

Таблица 2. Времената на евиденциалите според
Г. Герджиков (Gerdzhikov 1984)

	Индикатив (Удостоверителен модус)	Ренаратив (Преизказан модус)	Конклузив (Умозаклучителен модус)	Дубитатив (Недоверчив модус)
Сегашно време	ходи	ходеп	е ходеп	бил ходеп
Имперфект	ходеше			
Аорист	ходи	ходил	е ходил	бил ходил

Перфект	е ходил	бил ходил	е бил ходил	-
Плусквам-перфект	беше ходил			
Бъдеще време	ще ходи	щял да ходи	щял е да ходи	щял бил да ходи
Бъдеще в миналото	щеше да ходи			
Бъдеще предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял е да е ходил	щял бил да е ходил
Бъдеще предварително в миналото	щеше да е ходил			

Тъй като в предишната си статия (Moskova 2019a) онагледих употребите на конклузивните времена с примери, тук не разглеждам въпроса за контекстуалните им специфики или честота на употребите им, а обръщам по-специално внимание на времената от плана на неминалото, тъй като този въпрос е недостатъчно изяснен.

Конклузивни времена в плана на неминалото

Както беше споменато по-горе, наличието на конклузив в плана на сегашното и бъдещето е един от най-проблематичните въпроси, що се отнася до темпоралната парадигма на конклузива. В тази работа опитвам да докажа, че такива форми съществуват, макар и най-често да се използват като експресивни маркери.

Конклузивно сегашно време

В пример (1) формата *тъгувал съм* тълкувам като конклузивно сегашно време, защото при замяна с индикативно време, то би било сегашно време. Смятам, че това не е форма на индикативен перфект, защото не изразява резултат от действие, актуален в момента на говорене, а носи субективна семантиката (говорещият прави заключение за своите собствени неразбираеми до момента емоции, чиято причина непосредствено му се е открила), която е характерна за конклузива⁸. За експресивността, която се реализира в този пример, трябва да отчетем спецификата на комбинацията между конклузивната форма и 1 лице. Ако използваме термините на теорията на граматическите опозиции, значението на 1 л. се изгражда върху признаците *комуникатор* и *говорещ*, значението на ед. ч. – върху признака *неплуралност*, а на конклузива – върху признаците *субективност* и *непреизказност*. Резултатът от комбинирането на значението на трите категории е експресивност на изказването, в което говорещият прави умозаключение за собствените си действия (състояния), които най-често е оценявал различно в момента на тяхното актуално протичане, а може и да не ги е осъзнавал. Конклузивните форми дават въз-

можност говорещият да вижда себе си сякаш „отвън“, като възстановява неосъзнати в предишен момент действия или състояния, или да преоцени собствена си предходна представа за състоянието на нещата.

(1) *Достоевски драсна с нокът по масата, сякаш разграничи епохата на две. – Да живее социализмът! Преди ръжта да узрее, социализмът ще бъде готов! ... А пък аз гледам, някаква мъка ме мъчи! А то **тъгувал съм** за социализма. („Чевенгур“, А. Платонов)*

В пример (2) героят потвърждава своите подозрения, като прави заключение за своя събеседник въз основа на интерпретацията на негови действия. В случая на преден план излиза както изненадата, породена от разминаването между предишното състояние на незнание и новопридобитото знание, макар че е отчетливо и негативното чувство от потвърждаването на подозрението. Във всеки случай употребата на *си бил* причислявам към средствата за изразяване на субективна оценка и доколкото с нея се изразява някаква класификация на новата информация като изненадваща (макар с висока степен на условност и с явна негативна конотация), за адмиративна.

(2) – *Аз те подозирах. Заподозрях те от момента, в който разбрах, че този идиот, моят племенник, е долякъл в къщата човек, с който се познава от няколко часа. Ето какъв **си бил**! Крадец, който...*

– *Лично аз не възразявам срещу обръщението – прекъсна го Джими, – но Ви съветвам, ако някога попаднете сред касоразбивачи, да не ги наричате крадци. Те са изключително чувствителни хора.* (Примерът е от Българския национален корпус)

Подобни са също примери (3) и (4).

(3) *Недей. Излез и успокой ме. Та ти си **бил** злодей. Не ми е жал за мене, когато ме напускаш, за тебе ми е мъчно – самин из тая пустош. Без мене как ще можеш да легнеш вечер морен, вместо върху възглаве склонил глава връз корен?* (Примерът е от Българския национален корпус)

(4) *Интересно ми бе да слушам как чичо Митьо, кротък и смирен човечец, вместо да си почива навън под сянка, седи в душната барака и се кара с попа.*

– *Божии човек си, а лъжеш като циганин! – обади се отново той.*

– *Лъжеш ти, че не можеш да ги играеш! – отвърна му попът. – Дий, че ти върви зарът...*

– *Ти хвърляш цифтове, на мен вървяло! Ето, виждаш ли? Голяма драка **си бил**, да ме прости Бог. Ама пак ще паднеш. Аз най-напред ти давам преднина, да не се откаеш.* (Примерът е от Българския национален корпус)

В пример (5) формата *си бил* е за адмиративен конклузив в сегашно време и изразява умозаклучение, опиращо се на зрителна перцепция. Това е един от каналите, по които постъпва информацията, която става основание за употребата на подобни форми – говорещият непосредствено „с очите си“ констатира положението на нещата и тази картина на света контрастира с някакво негово очакване или предишно знание.

(5) *Тя дълго оглежда Ричър от глава до пети. Накрая проговори:*

— *Ти си бил. А аз помислих, че е Боби.*

— *Изчезнал ли е? — попита Ричър. Ръсти сви рамене.*

— *Излезе.* (Примерът е от Българския национален корпус)

Конклузивен перфект

В анализа на езиковия материал в предишната си статия констатирах (Moskova 2019a), че сред всички извлечени примери за употреби на формите от типа *бил е ходил*, които са форми на конклузивен перфект и на конклузивен плусквамперфект⁹, всъщност няма нито една употреба на конклузивен перфект, а всички са на конклузивен плусквамперфект. Там причините за това наблюдение не бяха изследвани, затова ми се струва важно този въпрос да се изясни.

Ако се върнем към таблици 1 и 2, ще видим, че и в двете присъстват форми на конклузивен перфект. Това обаче влиза в разрез с разбирането на Р. Ницолова, че конклузивът притежава темпорални форми единствено за времената, чийто момент на референтност¹⁰ принадлежи към плана на миналото, защото моментът на референтност на индикативния перфект е в плана на настоящето. За съжаление, този въпрос остана неизяснен от авторката, но при анализа на значението и формообразуването на всеки от членовете на хиперкатегорията *характеристика на предаваната информация*, в която влиза и конклузивът, Р. Ницолова недвусмислено посочва, че конклузивът има форми само за времената, чийто момент на референтност е в миналия план (вж. Nitsolova 2008, p. 353).

Причината за отсъствието на форми за конклузивен перфект в малък по обем корпус от примери можем да открием, ако приложим последователно разбирането на Г. Герджиков, че при взаимодействието на семантиката на конклузива и времената на от неминалия план се пораждат специфични адмиративни значения. Конклузивният перфект би следвало да предава информация за събития от плана на миналото, на които говорещият е бил свидетел¹¹ и чийто резултати са актуални в сегашното, като субективна и непреизказна – т.е. с нея авторът прави извод, заключение, умозаклучение за събития от миналото, на които е бил свидетел и чийто резултат е актуален в сегашното. Както посочва Р. Ницолова (вж. Nitsolova 2008, pp. 295 – 300), в съвременния български език употребите на индикативния перфект са най-често за 1 л. и 2 л.

в контексти от типа на *Аз съм бил в Египет много пъти*. Като се вземе предвид, че формите на конклузивния перфект и конклузивния плюсквамперфект са омонимични (или както ги класифицира Г. Герджиков – бидетерминирани) поради неутрализация на признака индиректност в косвените евиденциали, в крайна сметка, изглежда трудно да си представим контекст, който да позволява употребата форма от типа *съм бил ходил*, която при трансформация с индикативно време да изисква перфект, а не плюсквамперфект¹². Логично е резултативният корелат на сегашно време – перфектът, и резултативното съответствие на бъдеще време – бъдеще предварително време, също да имат само адмиративни употреби. Ако времена, които изразяват действие, което е едновременно с акта на комуникация (сегашно време), и действие, което е бъдещо спрямо акта на комуникация (бъдеще време), имат само адмиративна употреба в конклузива, то и резултат от действие, едновременно с акта на комуникация (перфект), и резултат от действие, следходен спрямо акта на комуникация (бъдеще предварително време), също би трябвало да функционират в конклузива като адмиративни.

Употреби на конклузивния перфект

В пример (6) героят прави изненадващо заключение за причините за своето състояние. И тук, както и в пример (1), експресивният ефект на формата *съм бил легнал* се дължи, от една страна, на спецификата, която се поражда при комбинирание на семантиката на конклузива и сегашно време и от друга страна, на особеностите, които произтичат от употребата на конклузив в 1 л., ед. ч.

(6) – *Аз снощи – започна Димо, – като си отиде Джурката, легнах си ей там е, на пейката, завих се с каплата. Изкарач съм един сън, събуждам се – лошо ми е, ще умра, нещо ме души. Не мога да разбера какво ми е, ама, казвам ви, умирам. Бре, каква е таз работа! Ставам, поглеждам нагоре, аз съм бил легнал под Радославов! Той слизал да ме души! Станах, вземам си каплата, лягам си ей тук, под Гешева, и спах до сутринта като агне...* (Примерът е по Й. Йовков от Алексова 2003)

Подобен е пример (7), в които откриваме формата за конклузивен перфект в 1 л., ед. ч. *съм била хвърлила*.

(7) *Тамара. Изменник! Потънал до шия в тинята на позора. Да се опълчи против отечеството! Боже, на какво място съм била хвърлила сърцето си.* (Примерът е по Ив. Вазов от Алексова 2003)

В пример (8) формата *те били умрели*, която според мен е за конклузивен перфект, се открива в наратив, чийто автор цели да пресъздаде иронично

изненадата от резултата от действия в миналото, за които говори от позицията си в същия минал момент, т.е. изненадата си от смъртта на рибките в онзи момент, в който констатира тази смърт. Възможността в текста да се изразява различна гледна точка (или съответно гледната точка на един и същи участник в комуникацията, но в различен момент от времето), наричана често и емпатия (вж. Nitsolova 2005), позволява употребата на форми, принадлежащи към различни от основния (или по-точно несъгласувани с основния) темпорален план. Тази интерпретация намира потвърждение и във факта, че изречението, в което се открива формата *те били умрели*, започва със сегашно време (*я да нахраним рибките*). Следва също да се отбележи, че в примера е изпуснат спомагателният глагол, което е характерно за адмиративните конклузивни употреби в 3 л. (това е отбелязано и от Г. Герджиков, и от Кр. Алексова).

(8)¹³ *Тъй е, и аз започнах на 10 г. с едно от карантините аквариумчета на тати – вътре имаше една болна молинезия и едно дъбче. молинезията умря почти веднага – остана дъбчето, и това породило у мене траен интерес към растенията :D после като ученик – знаете как е – гаджета туй онуй, я да нахраним рибките.....я те били умрели.....я и то отдавна, пък аз си мислех, че ми е от чорапите :roll: после се ожених, и почнах сериозно – краста си е това за цял живот.само че сега има книги, нет, форуми, а тогава сеицате ле се какво беше – проба-грешка, проба-грешка... (<https://aquariumbg.com/forum/arhiv/13-10881080107310821080-1074-251083-1/30/>)*

Някои трудности при определянето на формите

Както беше отбелязано във връзка с пример (8), често вследствие на емоционалната натовареност от преосмислената информация в употребената конклузивна форма изпада спомагателният глагол. Така се стига до нова омонимия – между формите на конклузивния перфект без спомагателен глагол и дубитативния аорист (форми от типа *бил казал*). Това създава трудности при разграничаването им, тъй като и в двата случая се изразява субективна оценка на информацията, при това често тя може да бъде комплексна, да съдържа както изненада, така и недоверие, съмнение, неодобрение или най-общо резервираност към информацията с оглед на нейния източник.

Съвпадение на конклузивен перфект с изпуснат спомагателен глагол и дубитативен аорист

В пример (9) формите *бил пристигнал* и *бил казал* демонстрират трудностите, описани по-горе. Ясно може да се отчете емоционалният характер на изказването, в което ги откриваме, но трудно може да се определи доминантната емоция, която изразяват.

(9) *А пък той беше сигурен, че има вярна, предана жена, която разбира от един поглед всичките му болки, радости и тревоги. Надежда веднага забеляза промяната в настроението му. Смехът ѝ секна.*

– *Господи, никога не съм предполагала, че си такъв страхливец, паникьор и безхарактерен човек – каза тя, убедена напълно в правотата си. – Някой си бил пристигнал! Нещо бил казал! Плюй на всичко от най-високо място!* (Примерът е от Българския национален корпус)

Съвпадение на конклузивен перфект с изпуснат спомагателен глагол и ренаративен перфект

В пример (10) формата *не било пристигнало* е употребена в явно адмиративна функция, но трудно би могла да бъде формално определена – дали е преизказна форма, употребена във възклицателно изречение, или е конклузивна, чрез която авторът подчертава своята изненада, т.е. субективността на информацията.

(10) *В заповедта се казва, че комплектът трябва да бъде върнат в склада веднага след закриването на изложбата! А от този момент колко време е минало? А?*

– *Зам.-главкомът по ИРС заповяда да не разглобяваме макета до второ нареждане.*

– *А къде е писменото разрешение?*

– *Още не е пристигнало от Москва.*

– *А, не било пристигнало! Точно така ще запишем. — Головастов! Цяла нощ няма да спиш, но тая шибания да я разглобиш и да предадеш до утре заран комплекта в склада!*

Конклузивно бъдеще време

Изглежда, че употребите на конклузивно бъдеще време в писмени текстове¹⁴ са по-редки от конклузивното сегашно време и конклузивен перфект. Според мен има няколко причини за това. На първо място, в сегашно време изненадващо умозаключение е възможно да се направи за всички лица, включително първо (вж. пример (1)). Тогава най-често говорещият си дава сметка за своето състояние, причината за което не е осмислял допреди това. Такава употреба не изглежда възможна в бъдеще време (или най-малкото има крайно ограничен контекст – *Хм! Аз съм щял да заминавам!*).

Допускам, че употребите на конклузивно бъдеще време се свеждат до изразяването на изненадващо умозаключение за предстоящо действие въз основа на зрителна или друг вид перцепция, както в пример (11). За да се докаже или отхвърли подобна хипотеза обаче, е необходимо да се анализира голяма база данни, извлечени от корпусите на устната реч, което си поставям като цел за допълнително изследване.

(Говорещата се връща вкъщи и вижда до вратата куфарите на съпруга си. Тя не очаква съпругът ѝ да заминава.)

(11) – *Ама ти си щял да заминаваш! Така ли? Защо не каза?* (Примерът е взет от Алексова 2013 – собствен архив)

Конклузивно бъдеще предварително време

За целите на тази работа не открих примери с конклузивно бъдеще предварително време в писмени текстове. За резултат от бъдещо действие умозаключение може да се изрази само ако се прави изненадващо предположение, заключение, умозаключение. Такива адмиративни употреби на бъдеще предварително време в конклузив не са често срещани в писмени текстове, но биха могли да се конструират: например при уточняване на плана за посещение на театрална постановка говорещият с изненада открива, че грешно е чул началния час и си е изградил грешна представа за финалния час – *Значи в 20 ч. постановката (е) щяла да е свършила вече, а аз мислех, че тогава започва!*

Според мен в бъдещия план основното значение на конклузива е предположителност и по този начин се създават предпоставки за снемането на противопоставянето по признака резултативност. Нека разгледаме конструирания пример (12).

(12) Индикативно бъдеще предварително време: *Ела в 17 часа за документите, дотогава ще съм ги приготвила.*

Конклузивно бъдеще предварително време в адмиративна употреба: *Я, виж ти! До 17 часа секретарката (е) щяла да е подготвила цялата камара документи!*

Заместване с конклузивно бъдеще време в адмиративна употреба: *Я, виж ти! До 17 часа секретарката (е) щяла да подготви цялата камара документи!*

Както се вижда от примера, замяната на конклузивно бъдеще предварително време с конклузивно бъдеще време е безпроблемна – в рамките на предположителността, съчетана с адмиративен ефект, резултативността губи своето значение. Тази възможна замяна вероятно допринася за допълнително стесняване употребите на конклузивното бъдеще предварително време дори в устната реч, което прави регистрирането на употребите нелека задача.

Обобщение

Употребите на конклузивно сегашно, конклузивен перфект, конклузивно бъдеще време и конклузивно бъдеще предварително време са редки поради специфичната интрапарадигматична комбинация между признаците на конклузива и времената от неминалия план, водеща често до адмиративни употреби. Такива форми обаче съществуват и поне що се отнася до конклузивното сегашно време и конклузивния перфект, се употребяват и в устна, и в

писмена реч. Статистически по-редки са употребите на конклузивно бъдеще време поради спецификата на контекста, в който биха могли да се употребят. За целите на тази работа не открих реални употреби на конклузивно бъдеще предварително време, като направих някои предположения за причините за това положение.

БЕЛЕЖКИ

1. Мотивите за това са свързани със системността и унификацията с утвърдени в типологията термини.
2. Тази дефиниция е всъщност редуцирана и се представя в този вид с оглед на стесняването на обхвата на работата. Повече за възможните канали за достъп до информацията, която става основание за употребата на конклузивни форми, може да се види у Aleksova 2013.
3. Известно е, че подчинените изречения в рамките на сложни изречения в българския език създават благоприятни възможности за осъществяването на синтагматична неутрализация – замяна на по-силно граматично маркирани с по-слабо маркирани форми, тъй като семантиката им е изразена по лексикален път. Сложните изречения пораждаат комбинаторни възможности при употребата на евиденциалните форми, които са разгледани по-подробно у Moskova 2019b и Aleksova 2015.
4. Т.е. наклонението при Ив. Куцаров, както и при Ал.Т.-Балан, е четиричленна категория, като разликата е, че Куцаров включва в нея конклузива (в неговата терминология *умозаключително наклонение*), докато Балан смята за наклонение преизказните форми (или както ги нарича авторът – приказни).
5. В таблицата на Ницолова има посочени форми за конклузива на перфект/плюсquamперфект, но след това в разглеждането на формите и употребите на конклузивните времена не се съдържа конклузивен перфект.
6. Трябва да се отбележи, че интрапарадигматичните взаимодействия между значенията на категориите време и евиденциалност водят до редукция на темпоралната парадигма на всички маркирани евиденциали, като в деятелен залог се сменя опозицията по темпоралния признак индиректност, което води и в конклузива (както и в ренаратива и дубитатива) до съвпадение на форми.
7. Най-общо може да се каже, че адмиративът изразява изненадата на отправителя на съобщението, породена от заключение за изненадващо разминаване между две състояния на неговите собствени знания. Повече за адмиратива в българския език виж у Aleksova 2003.
8. Формите на индикативен перфект, конклузивен аорист, конклузивно сегашно време и конклузивен имперфект при глаголите от трето спрежение съвпадат.

9. Поради спецификата на тази граматическа омонимия, която е резултат от взаимодействието на граматически категории, при което доминиращата категория (в случая евиденциалността) блокира изразяването на част от речесивната категория (времето), Г. Герджиков нарича явлението бидетерминативност (Gerdzhirov 1984), а получените форми – бидетерминанти (двойно обусловени форми). Бидетерминантите продължават да разграничават общите си признаци – такива за сегашно време и имперфект са признаците непредходност, неследходност, нерезултативност, за перфект и плусквамперфект – непредходност, неследходност, резултативност, за бъдеще и бъдеще време в миналото – непредходност, следходност, нерезултативност, а за бъдеще предварително и бъдеще предварително в миналото – непредходност, следходност, резултативност.
10. Повече за систематизацията на темпоралността, чийто елемент е моментът на референтност (класификацията е направена от Райхенбах), вж. Nitsolova 2008.
11. Според Р. Ницолова в съвременния български език перфектът е стеснил употребите си и означава най-вече свидетелски събития в 1 л. (Nitsolova 2008, р. 354).
12. Трансформацията с индикативно време е процедура за установяване на конклузивното време при наличието на омонимни форми.
13. Запазени са правописът и пунктуацията на оригиналния текст.
14. Използвала съм емпиричен материал, извлечен основно от художествени произведения, референтни корпуси и интернет.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДРОВ, А., 1988. Класификация на българските праголни времена според модуса на изказването. *Съпоставително езикознание*, № 4 – 5, с. 94 – 103.
- АНДРЕЙЧИН, Л., 1944. *Основна българска граматика*. София.
- АЛЕКСОВА, КР., 2033. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СЕМА РИШ.
- АЛЕКСОВА, КР., 2013. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. *Материали от III конгрес по българистика*.
- АЛЕКСОВА, КР., 2015. Дубитативът в българския език и възпроизведената реч. *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Ив. Кочев*. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски“, с. 347 – 354.
- АЛЕКСОВА, КР., 2017. Облигаторност и контекстова зависимост на морфологичните категории (върху материал от съвременния български език). *Научни трудове*, 55, кн. 1, Филология. Паисиеви четения, Българистика. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, с. 38 – 51.

- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1977. Една специфична глаголна категория в съвременния български език. Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“. *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии. Българско езикознание*, Т. 2, с. 9 – 65.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1984. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство.
- ДЁМИНА, Е., 1959. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. СССР, Москва: Академии наук, с. 313 – 378.
- ИВАНЧЕВ, СВ., 1988. *Българският език – класически и екзотичен*. София.
- КУЦАРОВ, ИВ., 1944. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- КУЦАРОВ, ИВ., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- МОСКОВА, М., 2019а. Времената на конклузива. *Българистични езиковедски четения. Материали от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, с. 252 – 259.
- МОСКОВА, М., 2019б. Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното. *Съвременна лингвистика*. Списание на Факултета по славянски филологии, бр.2., с. 19 – 30.
- НИЦОЛОВА, Р., 2005. Гледната точка и употребата на времената в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език. *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград, с. 312 – 24.
- НИЦОЛОВА, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- СТАНКОВ, В., 1967. Категории на индикатива в българския език. *Български език*. XVII, кн. 4. София: БАН.
- ТЕОДОРОВ-БАЛАН, А., 1940. *Нова българска граматика*. София.
- ТРИФОНОВ, Ю., 1905. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарски език. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, Т. 66, кн. 3 – 4, с. 155 – 192.
- ТЪРПОМАНОВА, Е., 2015. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: Ни плюс.
- ЯНАКИЕВ М., 1970. *Записки по стилистика на българския език*. София.

REFERENCES

- AIKHENVALD, A., 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- ALEKSANDROV, A., 1988. Klasifikatsia na balgarskite pragolni vremena spored modusa na izkazvaneto. *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 4 – 5, s. 94 – 103.
- ANDREYCHIN, L., 1944. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia.
- ALEKSOVA, KR., 2033. *Admirativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: SEMA RSh.
- ALEKSOVA, KR., 2013. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremennia balgarski ezik. *Materiali ot III kongres po balgaristika*.
- ALEKSOVA, KR., 2015. Dubitativat v balgarskia ezik i vazproizvedenata rech. Lingvistikata: istoria, predizvikelstva, perspektivi. *Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. d-r Iv. Kochev*. Blagoevgrad: N. Rilski, s. 347 – 354.
- ALEKSOVA, KR., 2017. Obligatornost i kontekstova zavisimost na morfologichnite kategorii (varhu material ot savremennia balgarski ezik). *Nauchni trudove*, 55, kn. 1, Filologia. Paisievi chetenia, Balgaristika. Plovdiv: Paisiy Hilendarski, s. 38 – 51.
- GERDZHIKOV, G., 1977. Edna spetsifichna glagolna kategoria v savremennia balgarski ezik. Kategoriyata “angazhiranost na govoreshitia s izkazvaneto na deystviето”. *Godishnik na Sofiyskia universitet*, Fakultet po slavyanski filologii. Balgarsko ezikoznanie, T. 2, s. 9 – 65.
- GERDZHIKOV, G., 1984. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- DYOMINA, YE., 1959. Pereskazyvatel'nyye formy v sovremennom bolgarskom literaturnom yazyke. *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo yazyka*. SSSR, Moskva: Akademii nauk, s. 313 – 378.
- IVANCHEV, SV., 1988. *Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen*. Sofia.
- KUTSAROV, IV., 1944. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskia glagol*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- KUTSAROV, IV., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Paisiy Hilendarski.
- MOSKOVA, M., 2019a. Vremenata na konkluziva. *Balgaristichni ezikovedski chetenia. Materiali ot Mezhdunarodnata konferentsia po sluchay 130-godishninata na Sofiyskia universitet “Sv. Kliment Ohridski”*. Sofia: Fakultet po slavyanski filologii, Sv. Kliment Ohridski, s. 252 – 259.
- MOSKOVA, M., 2019b. Upotrebi na konkluziva pri predavane na chuzhda rech v podchineno izrechenie s glagol za predavane na chuzhda rech v glavnoto. *Savremenna lingvistika. Spisanie na Fakulteta po slavyanski filologii*, br.2., s. 19 – 30.

- NITSOLOVA R., 2005. Glednata tochka i upotrebata na vremenata v slozhnite sastavni izrechenia s mentalni predikati v balgarskia ezik. *Yubileen slavistichen sbornik*. Blagoevgrad, s. 312 – 24.
- NITSOLOVA, R., 2008, *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- STANKOV, V., 1967. Kategorii na indikativa v balgarskia ezik. *Balgarski ezik*. XVII, kn. 4. Sofia: BAN.
- TEODOROV-BALAN, A., 1940. *Nova balgarska gramatika*. Sofia.
- TRIFONOV, Yu., 1905. Sintaktichni belezhi za saedinenieto na minalo deystvitelno prichastie s glagola sam v novobalgarski ezik. *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Sofia*, T.66, kn. 3 – 4, s. 155 – 192.
- TARPOMANOVA, E., 2015. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: Ni plus.
- YANAKIEV M., 1970. *Zapiski po stilistika na balgarskia ezik*. Sofia.

CONCLUSIVE FORMS FOR PRESENT AND FUTURE TENSES

Abstract. The conclusive (inferential) is one of the controversial categories in Bulgarian, the most obvious being the disagreements on its the temporal paradigm, and at the center of this dispute stands the question of the existence of conclusive forms in the present and future tense plan. This work examines uses of the conclusive (inferential) forms in these tenses in order to explore and describe their specificities and to demonstrate that, although often admiring, such forms do exist. The first part of the work presents the accepted views on the semantics of the conclusive, the second part offers some analysis of examples, containing conclusive present and future, and in the last part, brief conclusions are drawn.

Keywords: evidentiality; conclusive; conclusive tenses

✉ **Dr. Mihaela Moskova**

ORCID iD: 0000-0001-8004-3075

Sofia 1113

52, Shipchenski prohod Blvd.

Institute for Bulgarian Language

Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: mihaelamoskova@gmail.com